

Kâtibî'nin Şiirlerinde 17. Yüzyıl Toplum Eleştirisi 17th Century Social Criticism in Katibi's Poems

Cafer

ÖZDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Samsun-Türkiye
e-mail: cafer.ozdemir@omu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 19.5.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 24.1.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Cafer ÖZDEMİR
cafer.ozdemir@omu.edu.tr

Atrf /Cite:
Özdemir, C. (2024). Kâtibî'nin Şiirlerinde 17.
Yüzyıl Toplum Eleştirisi. *Erzurum Teknik
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, 18, 162–178.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Âşıklık geleneği, Türk toplumunda yaşanan olayların geleceğe taşınması ve toplumsal yapının incelenmesinde araştırmacılara önemli veriler sunmaktadır. Gelenek çerçevesinde üretilen şiirlerin estetik yönü kadar bilgilendirici yönü de göz ardı edilmemelidir. 17. yüzyılın en dikkat çekici âşıklarından olan Kâtibî, şiirlerinde ağırlıklı olarak sevgi konusunu işlese de bugün elimizde olan üç destanında toplumsal ve bireysel taşlamaların iç içe olduğu eleştiri konusuna yer vermiştir. Çalışmamızda 17. yüzyıl toplum yaşantısına ışık tutması bağlamında onun üç şiiri incelenmiştir. Kendisini ordu şairi olarak tanımlayabileceğimiz bu sanatçı taşlamalarında sert bir dille insanı merkeze alan eleştirilerde bulunmuştur. Bu taşlamalarda ağırlıklı olarak dinî kavramlar ekseninde insan davranışlarını sorgulamış ve nihâyetinde bireylerin, toplumsal değerlerin tam aksine hareket ettiği sonucuna varmıştır. Ona göre insan davranışlarının bu durumu ahir zamanın yaklaşması olarak açıklanmaktadır. Bütün âşıklar gibi tasavvurlarında ideal bir insan hayal etmiş ve bunu “er, yiğit tipi” insan modelinde ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tip, toplumun temel değerleri ve dini, ahlaki ve kültürel normlarına uygun bir tavır sergilemektedir. Oysa bu modelin Kâtibî'nin taşlamalarında 17. yüzyıl toplum değerlerinden çok uzak olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık Geleneği, Kâtibî, 17. Yüzyıl, Eleştiri

Abstract

The tradition of minstrelsy offers important data to researchers in carrying the events experienced in Turkish society to the future and examining the social structure. The informative aspect of the poems produced within the framework of tradition should not be ignored as well as the aesthetic aspect. Katibi, one of the most remarkable minstrels of the 17th century, although he mainly deals with the subject of love in his poems, he has included the subject of criticism in which social and individual satires are intertwined in his three epics that we have today. In our study, three of his poems were examined in the context of shedding light on the social life of the 17th century. This artist, who we can define as an army poet, made criticisms that put people in the center with a harsh language in his satires. In these satires, he questioned human behavior mainly on the axis of religious concepts and finally concluded that individuals act in the opposite direction of values in social life. According to him, this state of human behavior is explained as the approach of the End Times. Like all lovers, he imagined an ideal human being in his imaginations and tried to reveal this in the model of "her, valiant type" human. This type exhibits an attitude in accordance with the basic values and religious, moral and cultural norms of the society. However, it is understood that this model is far from 17th century social values in Katibi's satires.

Keywords: Minstrel tradition, Katibi, 17th Century, Criticism

Giriş

Türk toplumunda önemli bir kültür unsuru olan ve ozanlık geleneğinin değişim ve dönüşümü ile ortaya çıkarak kendine özgü karakteristik özellikler taşıyan Âşık edebiyatı, 16 ve 17. yüzyıldan günümüze zenginleşerek devam etmiştir. Türk toplumunun temel dinamikleri, din anlayışı, kültürel yapısı ve mitolojisi ile yakın ilişki kurulabilen bu sanat dalında estetik anlayışın toplum beklentilerine paralel geliştiği görülmektedir. Edebî ilkeler çerçevesinde sanatını icra eden âşıkların içinde yaşadıkları topluma bakışları bir aydın perspektifinde şekillenmektedir. Çünkü toplumun başından geçen önemli olaylarda, açlık, göç, savaş ve deprem gibi büyük buhranlarda bakışını toplumun üzerinden ayırmayan âşıklar, gördüklerini, düşündüklerini ve hissettiklerini yine toplumsal belleğin kendilerinde şekillendirdiği aidiyet duygusu ekseninde dile getirmişlerdir. Bu açıdan onların şiirleri toplumun kültür yapısının, düşünme tarzının ve yaşadığı olayların aynası konumundadır. Çobanoğlu'na göre halk felsefesi ve etik unsurlar bu gelenek içinde bir devamlılık arz etmektedir: “Âşık şiirleri ve anlatımlarıyla şekillenen âşıklık geleneği; Türklerin en eski tarihi dönemlerinden itibaren nesilden nesile aktarmak suretiyle muhafaza ettikleri halk felsefelerinin, etik davranışlarının, etik eylemlerinin, etik değerlerinin ve bunların tümünü ifade eden etik anlayışlarının asırlar boyunca devamlılığını sağlamıştır.” (2022: 145)

Âşıkların toplumsal yapıyı yansıtmaya en elverişli tür şüphesiz destanlardır. Toplumun genelini etkileyen önemli olayların âşıkların bakış açısıyla sunulduğu bu türde, hacim avantajının da etkisiyle, olaylar karşısında toplum nabzını tutmak mümkündür. Ahmet Talât Onay destanların bir vak'a üzerine kurulduğunu, halk arasında bu isimle cöklere kaydedildiğini ve bu şekilde telaffuz edildiğini belirtir. Ona göre bir vak'ayı hikâye eden destanların tarihin karanlık noktalarının aydınlatılmasında önemli bir işlevi vardır (1996:135). Özkul Çobanoğlu değerlerin geleceğe taşınması konusunda destanın önemini şöyle ortaya koymaktadır: “Destanın mesajı yaşanan hayatta yer alan olaydan, bir nesneden ve bir kavramdan hareketle geleneksel kültürün söz konusu hususlarda verdiği değer hükümünün güncelleştirilerek tekrarından ve tasdikinden ibarettir. Bu konuda en ucu açık gibi görünen sosyo-kültürel değişmeden yana tavır alışları yahut devletin yaptığı mecburi kültür iktibaslarını yansıtan destanlarda bile âşıklar toplumun değer hükümlerini tasdikleyen bir tavır içerisindedirler... Kısaca âşık destanlarında geniş toplum kesimlerinin benimseyip sürdürdüğü değerlerin yeni örnek vak'alar etrafında işlenerek topluma geri dönmelerinin ve bu yolla da söz konusu değerlerin daha da yaygınlaşıp güçlenmesi esastır.” (2000: 313)

Anadolu destanlarında toplum hayatına dair mevzular söz konusu edilir. Savaşlar, isyanlar, doğal yıkıntılar, ekonomik bozukluklar, sosyal dengesizlikler ve toplumsal eleştiriler gibi konular başta gelmektedir. Bu konular belli bir olaydan kaynaklandıkları için destanlarda bir olayı hikâye etme söz konusudur. Destanlar işledikleri konulara göre sınıflandırılmıştır. Anadolu destanlarının sınıflandırılmasıyla ilgili bir başlığı da “Toplumsal yergi ve eleştiri niteliğinde destanlar” oluşturmaktadır (Esen, 1999: 30-33). Hikmet Dizdaroğlu destanların uzunluğu konusunda bir sınır çizilemeyeceğini, konunun özelliği ve âşığın yaratma gücüne göre hacmin artabileceğini belirtmektedir. Destanda temel öge savaş, deprem, salgın, yiğitlik olayları, güldürücü konular, toplumsal yergi ve eleştiri gibi toplumda yankı uyandıran belirli olaylardır. Genel bir sınıflandırmada destanları on başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan birisi de “Toplumsal yergi, taşlama ya da eleştirme niteliğinde destanlar”dır (Dizdaroğlu, 1969: 93-95). Âşık edebiyatı destanlarda kimi zaman yermeye yönelik işleyiş göze çarpmaktadır. Taşlama anlatım tutumu olarak da ifade edilebilecek bu işleyiş biçiminde seçilen bir olayın, kişinin, nesnenin veya kavramın tenkit edilerek yerilmesi söz konusudur (Çobanoğlu, 2000: 98). Bu satırlardan anlaşılacağı üzere toplumsal yergi ve eleştiri içerikli destanların bulunması sosyo-kültürel yapının anlaşılması hususunda bu tarz şiirleri daha anlamlı hale getirmektedir. Bu nedenle taşlama türü üzerinde bazı noktalara dikkat çekmek gerekmektedir.

Kendisinden önce yapılan tematik sınıflandırmanın tam anlamıyla kapsayıcı olmadığını belirten Nilgün Çıblak Coşkun, taşlamaları on bir başlık altında yeniden sınıflandırmıştır. Bunlar sosyal, siyasi, ekonomik, askeri, dini ve ahlaki hayatla ilgili olanlar, bürokrasi, sevgili, felek, hayvanlar, doğa olayları ile ilgili olanlar ve bireysel

taşlamalardır (2008: 70). Taşlamaları güldürücü şiirler ve sosyal hicviyeler şeklinde betimleyen Eflatun Cem Güney, halk şairlerinin bu tarz şiirlerde realizme yaklaştıklarını ifade eder. Ona göre sanatı toplumun aynası olarak görenler haksız da değildirler: “Halk şairleri yalnız canlarını sıkın şeyleri değil, kendilerine benzer durumda olanlara da dokunan bozuk düzeni, rüşvet ve israfı, döneklilik ve namertliği en ağır sözlerle kınamışlar; hele imparatorluğun çöküş zamanlarındaki gidişattan, ortalığın halinden acı acı yakınmışlardır.” (1971: 266)

Âşıklar içinde yaşadıkları toplumda gördükleri aksaklıkları ve kişilerin aksayan yönlerini şiirlerinde mevzu ederek toplum değerlerini koruma ve geleceğe aktarma görevlerini yerine getirirler. Toplum içinde sanatlarının icrası vasıtasıyla çoğu bilgiye sahip olan ve bunu iletişim kanallarında kullanan âşıklar, taşlama içerikli eserleri ile iyi, güzel ve doğrudan yana tavrı almışlardır. Nilgün Çıblak Coşkun’a göre “Âşıkların taşlama türünde şiir söylemesinin temel nedeni, yolsuzlukların, rüşvetin, fakirliğin, adam kayırmanın yer almadığı; herkesin görevini hakkıyla yerine getirdiği; yöneticilerin halkı düşünerek ülkeyi yönettiği; dini duyguların istismar edilmediği; insana değer verildiği daha rahat, daha huzurlu bir yaşama kavuşma isteğidir.” (2008: 135) Aynı yazar taşlamaların işlevlerini şöyle sıralamaktadır: toplumsal yapıyı yansıtmaya, toplum değerlerinin korunup yaşatılmasını sağlama, bilgilendirme ve eğitime, iktidarı yıpratma, psikolojik rahatlama sağlama, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme, âşıkların birbirlerine karşı tutumlarını ve ustalıklarını belirleme. Genel manada taşlamalar hem toplum değerlerini koruyup yaşatma hem de aksaklıkları ve düzensizlikleri zikrederek bunları değiştirme ve düzeltme işlevlerini yerine getirmektedir (2008: 131-133).

Taşlamalarda eksiklikleri ortaya koyma yani tespit kadar bunların bertaraf edilmesi anlayışının da yaygın olduğu görülür. Bülent Arı taşlamalarda görevini kötüye kullanan memurların, düzenden sorumlu tuttuğu devlet adamlarının, toplumca uygun görülmeyen, hoş karşılanmayan davranışlarda bulunan insanların eleştirildiklerini ifade eder. Ayrıca, âşıkların halkın sıkıntılarını, şikâyetlerini, kendi yaşadıkları olaylarla da özdeşleştirerek, toplumdaki yanlışlıklara, bozukluklara karşı toplumun tepkisini dile getirdiklerini; böylelikle onları iyiye, güzele ve doğru olana yönlendirmeye çalıştıklarını belirtmektedir (2015: 264-283). Dolayısıyla taşlamalarda hatalı eylemler ve düşünceler nedeniyle insanın merkeze alındığı, toplumsal çarpıklıkların insan eylemleri üzerinden eleştirildiği görülmektedir.

Âşıklar toplumun kültürel, dini, ahlaki ve sosyal değerleri ile örtüşmeyen eylemler ve davranışları eleştirmekle hem toplum nezdinde görevlerini ifa etmekte hem de toplumun genel yapısına aykırı bu olumsuzlukların ortadan kaldırılmasında harekete geçirici güç olmaktadır. Dolayısıyla taşlamalarda ifade edilen ayrıntıların dahi belirli işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Begüm Kurt âşıkların bu misyonlarını şöyle vurgulamaktadır: “Toplum kılavuzu olan âşıklar olumsuzlukları, akla, vicdana uymayan hadiseleri taşlamalarıyla ortadan kaldırmaya çalışırlar. Sorun giderici yöntemler sunan, iyiyi salık veren, yol gösteren taşlamalar bu şekilde iş görme yetisine sahiptirler. Topluma ve bireye doğru bildikleri yolu göstererek yarar sağlarlar. Değerli-değersiz, çirkin-güzel, iyi-kötü, olumlu-olumsuz ayrımında taşlanan konu aşığın sivri dilinden nasibini alır. Taşlamalar, haklılığın, farkındalığın sesidir. Var olanı, yaşananı düzeltmek, geliştirmek temel amaçları olmasa da nitelikleri itibari ile topluma yol göstericidirler. Olumsuzluğu öne çıkararak olumluyu değerlendirir, yüceltirler. Âşık taşlamaları yapıcı eleştiri türünden değer taşır. Kırıcı sözler mizah havasıyla yumuşatılmıştır. Aşığın söz konusu çirkinliği, kötülüğü, olumsuzluğu taşlamak için geçerli gördüğü bir sebebi vardır.” (2019: 705-706)

Taşlamalarda yerginin yanında alay, şaka, iğneleme, güldürme ve nükte gibi unsurları da görmek mümkündür. Âşıklar olumsuz yönleri tespit edilen kişi, olay veya herhangi bir durumu alay etmekten başlayıp en ağır sözlerle hakaret etmeye varabilecek şekilde doğrudan eleştirmişlerdir. Bunları da insanları güldürürken ve eğlendirirken gerçekleştirmişlerdir. Konu açısından taşlamalarda yalanlar, haksızlıklar, kötülükler, yoksulluklar, olumsuzluklar gibi toplumsal ve bireysel sorunlar ele alınmıştır. Âşıklar halkın sorunlarını gerçekçi ve samimi bir üslupla onların dili ve estetik anlayışı çerçevesinde gerçekleştirmişlerdir. Toplumdaki aksaklıkların göz önüne serilerek eleştirilmesi, alaya alınması bu davranış ve olayların tekrarlanmaması açısından önemli bir işleve sahiptir (Çıblak Coşkun, 2008: 3-4).

Taşlamalarda toplum ve kültürel değerlerin sıklıkla zikredilmesi âşığın duyarlılığının göstergesidir. Toplumsal aidiyet duyguları âşıkların gözlem gücü ile birleşince ideal dünya ve yaşama ait bir tablo çizilmektedir. Bu tabloyu olumsuz etkileyen durumlar ve şahsiyetler ise eleştirilerek ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Eleştirmek hayatın realitesinden kaynaklanmaktadır, âşıklar bu olumsuzluğu bertaraf edip hayal dünyalarındaki ideal insanı ve yaşamı estetik biçimde anlatmaya devam etmektedir.

1.17. yüzyıl Âşık edebiyatı ve Kâtibi

Âşık edebiyatı 17. yüzyılda oluşumunu tamamlamış, kendine özgü kuralları yerleşerek bir gelenek halini almıştır. Bu yüzyılda en güçlü temsilcileri yetişmiş, biçim ve içerik açısından mükemmeli yakalamış ve sonraki yüzyılları da etkileyecek nitelikli ürünler ortaya konulmuştur (Çıblak Coşkun, 2008: 27). 17. yüzyıldan günümüze kadar etkileri devam eden güçlü âşıklar yetişmiştir. Nilgün Çıblak Coşkun bu yüzyıl taşlamalarında âşıkların, genellikle dini ve ahlaki hayattaki aksaklıkları, sosyal yapıdaki bozulmaları, bazı değerlerin kaybedilmesini, bireysel sorunlardan kaynaklanan olumsuzlukları, yakınma ve şikâyet tarzında dile getirdiği yüzeysel şiirler meydana getirdiklerini belirtmiştir. Felekle, sevgiliyle, dini, ahlaki ve sosyal hayatla ilgili taşlamalar ile bireysel taşlama örnekleri verilmiştir (2008: 76).

Âşık edebiyatının 17. yüzyıl temsilcilerinden biri olan Kâtibî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Elimizde sınırlı sayıda şiiri mevcuttur. Fuat Köprülü'ye göre Kâtibi, 17. yüzyılın ilk yarısındaki saz şairlerinin en meşhuru ve edebî bakımdan da en kıymetlisidir. Kendi dönemindeki ve sonraki yüzyıldaki âşıklar üzerinde büyük tesiri vardır. Şiirlerinde kuvvetli bir lirizm, derunî bir ahenk mevcuttur. Aruz ölçüsünü sınırlı olarak kullanmış olsa da asıl başarısını hece vezni tekniğinde göstermiştir. Didaktik mahiyette bazı şiirleri mevcut olmakla birlikte onu özellikle aşk şairi olarak betimlemek mümkündür. IV. Murat döneminde padişahın saz şairlerine göstermiş olduğu alaka ve himayeden nasibini almış olmalıdır (2004: 118). Sadeddin Ergun, Evliya Çelebi'nin ifadelerinden de hareketle Kâtibî'nin 17. asrın saz ve sözüyle şöhret kazanan âşıklardan biri olduğu söyler. Onun ifadesine göre koyun ticareti ile meşgul olan âşığın müreffeh bir hayat geçirdiği söylenebilir. Kendisinden önce yapılan çalışmalarla birlikte aruz ve hece ile söylenen toplam 62 şiiri tespit edilmiştir. Az çok tahsili olduğu muhakkaktır. Tasavvufî ve ahlaki bazı kavramları şiirlerinde zikretmesi bunun ispatıdır (1933: XII-XV). Fuad Köprülü'nün Saz Şairleri adlı eserinde Kâtibî'ye ait 14 koşma, 4 semai olmak üzere 18 şiir bulunmaktadır (2004: 129-142).

Sadeddin Ergun onunla ilgili şu önemli değerlendirmeyi yapmıştır: "Şairin millî Türk zevkini ihtiva eden lirik veya didaktik eserleri, cidden muvaffakiyetli parçalardır. Billhassa teşbihlerinde, büyük bir samimiyet göze çarpar. Gönül verdiği güzellerden heyecanla bahseden bu mühim şair, aynı zamanda mütefekkir bir adamdır. Didaktik mahiyette çok güzel ve değişmez kıymetleri haiz esaslı düsturları canlı bir ifadeyle terennüm edebilmiştir." (1933: XXI)

Kâtibî'de belli bireylere yönelik taşlamalar yoktur. Onun eleştiri ağırlıklı şiirlerinde toplumsal değerlerin yitirilişi ve sosyal hayattaki aksaklıklar, bozulmuş insan modeli üzerinden dile getirilmiştir. Bu manada onun açtığı çığır 19. yüzyılda Seyrâni ile devam ettirilmiştir. Suat Umagan'a göre Seyrâni'nin ferde yönelik şiirleri yok denecek kadar azdır. O, toplumsal problemlere kendi şiir anlayışı çerçevesinde yaklaşmış, yaşadığı ve gördüğü haksızlıkları ve kötülükler karşısında tepkisini bu yolla vermiştir. Şiirlerindeki yergi, toplum içinde yaşayan insanlarda olması gereken güzel hasletlerin yok olmasından duyduğu sıkıntı eksenindedir (2002: 165). Kâtibi, toplumdaki makam sahibi insanların çocuklarının bahtlarının açık olması, buna karşın maneviyatı temsil eden pir ve derviş gibi dini şahsiyetlerin gözden düşmesini günümüz halk diliyle şöyle dile getirmiştir: "Kişizadenin devlet konar başına/Uymazsa müddeilerin işine/Herkes sevdiğini almış peşine/Dervişe gedayı pire kim bakar" (Ergun, 1933: 27). "Gaziyiz daim çeküp nefis üzre tig u teberi/Hâdi'den erdi hidâyet biz hüdâyilerdeniz" mısralarını gerçek anlamda düşündüğümüzde orduda çeşitli seferlere katılıp yaralanmış olma ihtimalini düşünmek mümkündür. Fakat bu mısraların mecaz anlamda tasavvufî bağlamda söylendiğini varsaydığımızda gerçek hayatında kendisini hidayet olunanlardan biri olarak ifade etmesi dini bağlamda mertebesini göstermesi

bakımından dikkat çekicidir.

Pertev N. Boratav'ın ifade ettiği üzere saz şairleri üzerinde çalışma yapılırken “kültür tarihi ve sosyal tarih için lüzumu olan eser ve şahısları ayırmak ve tetkik etmek” (2017: 31) gerekmektedir. Bu manada çalışmada Kâtibî'nin taşlama niteliğindeki üç şiiri incelenmiştir. Bunlar Kâtibî'nin yaşadığı dönemde toplumun dini, ahlaki ve toplumsal yapısını yansıtmaları bakımından günümüze önemli veriler sunmaktadır. Şiirler Cahit Öztelli'nin 1976 yılında basılan “Uyan Padişahım” adlı eserinden alınmıştır. “Beğenmez” redifli şiir Sadeddin N. Ergun'un 1933 yılında yayımlanan çalışmasında 58 numaralı şiir olarak yer almıştır. Dolayısıyla Öztelli'nin eserine aldığı fakat Sadeddin N. Ergun'un eserinde yer almayan “eylediler” ve “kaldı” redifli şiirleri muhtemelen daha sonra okunan cönklerden alınmıştır.

2. Şiirlerin incelenmesi

2.1. “Beğenmez” redifli şiir

Eleştiri amacıyla oluşturulan şiirlerde asıl amaç insana ve bunların eylemlerine dikkat çekmektir. Çünkü toplumsal düzeni bozan, kültürel yapıyı yozlaştıran ve ideal toplum düzeninden uzaklaşılmasının asıl etkeni insandır. Bu nedenle taşlama türünün merkezinde insanın yer aldığı görülür. Nilgün Çınlak Coşkun taşlamaların insan odaklı yaklaşımını şu cümlelerle ifade etmektedir: “Hiciv türünde yazılan eserlerin büyük çoğunluğu bireysel anlaşmazlıklardan kaynaklanan ürünler olmakla birlikte topluma ait bazı sorunların da zaman zaman üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu tarz örneklerde toplumun kurulu düzeninden sapmak isteyenler, hakkı olmadığı halde mevki elde etmeye çalışanlar, ekonomik sıkıntılar ve eğitimsizlikten kaynaklanan sosyal yozlaşmalar, rüşvet alan kadılar, yetim hakkı yiyenler, halkın hakkını çalan yöneticiler hicvedilmiştir. Bununla birlikte toplumsal sorunları ele almakla birlikte söz konusu hiciv örnekleri de aslında genellikle bireyi hedef almıştır.” (2008: 9)

Âşıkların taşlama tarzı şiirlerinin arka planında toplumun değer ve kurallarına uymayan tipler vardır. Âşıklar toplumun aksayan yönlerini yalın ve dolaysız bir dille aktarırlar. Bireysel taşlama örneği arz eden şiirler hiciv özelliği gösterir, bunlar kızgınlık, kırgınlık ve eleştiri gibi amaçlarla söylenir. Kişilerin aksayan yönleri dile getirilir. Bu çerçevede âşık toplumdan yana tavır almaktadır. Oysa toplumsal taşlamalarda toplumun değerlerinin değişmesi, yapılan haksızlıklar, toplumun aksayan yönleri söz konusu edilir (Artun, 2011: 171-172). Literatürde toplumsal ve bireysel taşlamalar olarak bir sınıflandırma yapılmış olsa da bu şiirlerin ortaya çıkışında toplum beklentilerine aykırı davranan bir insan tipi yer almaktadır. Kimliği belirli bir birey veya genel manada bütün olumsuz tipleri kapsayacak bir insandan söz edilmiş olsa da âşığın zihninde bunlar toplumun değerlerine ve beklentilerine aykırı hareket ettikleri için eleştirilmişlerdir. Âşığın eleştiri oklarının hedefindeki kanlı canlı insana kızılması ve çıkışılmasında da şahsî değil toplumsal normların etkili olduğu görülür. Âşıklar sadece taşlama türü şiirlerinde değil, övgü ve nasihat içeren şiirlerinde de insanı merkeze alırlar. Taşlamalarda toplumsal, kültürel ve ahlaki değerlerin savunuculuğu olumsuz insan tipi üzerinden ifade edilmeye çalışılır, oysa nasihat içerikli şiirlerde bu durum olumlu insan tipi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle âşığın zihnindeki ideal insan tipine aykırı davranışların gerçekleşmesini taşlamaların çıkış noktası olarak görmek gerekir. Cafer Özdemir'in hazırladığı “Âşık Edebiyatında İdeal İnsan Tasavvuru Olarak Yiğit Tipi” adlı çalışmada bu konu ayrıntılı olarak incelenmiştir. Toplum tasavvurunda ve değer yargılarında gördüğümüz ideal insan gerçekliği, âşıkların şiirlerinde sınırları çizilmiş bir olgu olarak sunulmaktadır.

Tüm kültürlerin ideal insan modelleri vardır ve toplumlar eğitim sistemlerini, sözlü ve yazılı normlarını, sosyal yaşamlarını bu insan modelinin ortaya çıkması üzerine bina ederler. Çünkü bu insan tipi, kültürün yaşatılması ve toplumun gelecekte var olmasının teminatı olarak görülmektedir. Âşıklar da Türk toplumunun yetiştirmek istediği ideal insanı yiğit tipi ifadesiyle ortaya koymuşlardır (Özdemir, 2015: 292). Âşıklar ideal insan portresi çizme yanında bu vasıflara sahip olmayan, olumsuz davranışlar sergileyen bir insan tasavvuru da ifade etmişler ve bu kişileri “muhanet, namert insan tipi” olarak adlandırmışlardır. Bu adlandırmada kuşkusuz ki toplum yaşantısının büyük etkisi vardır. “Muhannet kavramı gelenek içinde âşıkların şiirlerinde bir kalıp olarak ifade

edilmiş ve kelimenin anlamına uygun olarak kullanılmıştır. Bunlar âşık şiirinde daha çok insanlara yardım etmeyen, dünya malı peşinde koşan, insanları kendisine minnet ettiren ve bundan zevk alan, cimri, misafirperver olmayan, sofrasını kimseye açmayan, zorda kalınca kaçan, yiğitlerin yaşamasını istemeyen, sevgi yoluna layık olmayan, çoğu insana zararı dokunan, sözleriyle insanları inciten, sözünde durmayan ve kibirli bir tip olarak betimlenmiştir. Âşıkların taşlama türü şiirlerinde gördüğümüz bu örnekler Türk toplumunun hayat felsefesiyle de paralellik göstermektedir." (Özdemir, 2020: 61) Nasihat türü şiirlerde olumlu insan tipinin, taşlama türü şiirlerde olumsuz tiplerin zikredilmesi genel manada aynı işleve hizmet etmektedir: toplum değerlerini koruyacak ideal insan vasıflarını ortaya çıkarmak.

Çalışmamızda ilk önce 11'li hece vezninin kullanıldığı, sekiz dörtlükten oluşan "beğenmez" redifli koşma incelenecektir. Nilgün Çıblak Coşkun, Kâtibî'nin "beğenmez" redifli şiirini dini ve ahlaki hayatla ilgili taşlamalar sınıfında değerlendirmiştir. Kâtibî, bu şiirinde büyük ile küçük arasında sevgi ve saygının ortadan kalkmasını, toplum içinde dindar görünmekle birlikte her kötülüğü işleyen ikiyüzlülerin varlığını, kibrin giderek yaygınlaşmasını, kendini Tanrıya adanmış gerçek aşk sahibi insanların değerinin bilinmemesini eleştirmiş ve bu tür olumsuzluklar nedeniyle dünyanın sonunun yaklaşması üzerinde durmuştur (Çıblak Coşkun, 2008: 77).

Kâtibî'nin 17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Kazak Abdal ile çağdaş olma ihtimali çok güçlüdür. Bu manada her iki âşığın toplumsal eleştiri içerikli "beğenmez" redifli taşlamasının bulunması bu şiirlerin birbirlerine nazire söylenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Dörtlüklerin benzer bir üslûpla söylenmesi ve her iki şiirin de sekiz dörtlükten oluşması bu savı kuvvetlendirmektedir. İki şiir arasında benzer ifadelerin olmaması şiirin diğer şaire ait olma ihtimalini imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle nazire olma ihtimali çok daha güçlüdür.

"Kazak Abdal taşlamasında; toplum içindeki bireylerin kibirli olmaktan ve kendini beğenmekten uzak durmaları gerektiği, bu olumsuz etik eylemlerin yakışık almayan davranışlar olduğu, bu davranışların bireyin yetersizliği ve özgüvensizliğinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Kibir sahibi bireyin akıl ve muhakeme yeteneğinin kaybolduğuna vurgu yapan âşık, kibirli insanların komik duruma düşeceklerini, bu kişilerin toplum tarafından kifayetsiz muhteris olarak nitelendirilerek dışlanacaklarını dile getirmektedir. Kazak Abdal'ın taşlamasında sekiz farklı bağlamda olumsuz etik eylemleri örnekleyerek olumlu etik değere dikkat çektiği esaslarla yapılandırılan bir halk felsefesinin varlığı görülmektedir." (Çobanoğlu, 2022: 164-165) Kâtibî de benzer şekilde kibir duygusu üzerinden toplumla bütünleşemeyen, değerler sisteminin tersine döndüğü bir toplumda çarpık insan davranışlarını yadırgayarak sorgulamasını yapmaktadır. Toplumsal yargılara aykırı hareket edilmesi ve yapılanların normal görülmesi yadırgamanın temel nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çobanoğlu'na göre "gaziler" şeklindeki hitap tarzı, icranın başında dinleyicilerle sıcak bir ilişkiye dayalı iletişim kurmayı sağlamaktadır. Bu durum destanın mesajının kabulünü kolaylaştırmaktadır. Ayrıca dinleyicinin dikkatini destanın icrasına çekme gibi bir işlevi de vardır. Ordu şairi olarak bilinen Kâtibî'nin şiirlerinde "ey gaziler" hitabının bulunması şiirlerinin kaydedildiği icra bağlamı ile ilgilidir. Bu hitap tarzı, destanın yaratılıp icra edildiği veya cönlere kaydedildiği icra bağlamında en azından askerlerin çoğunluğunu oluşturduğu bir dinleyici kitlesinin varlığını göstermektedir (Çobanoğlu, 2000: 276-285). Gaziler vatan, bayrak ve dini değerler uğruna ölümü göze olan bir grup olduğu için değerleri temsil eder konumundadır. Oysa şiirde değerlerden uzaklaşmış bir insan grubunun davranışları ortaya konulmuştur. Bu manada şiirde anlatıcının şahsında değerleri savunanlar ile değerlere aykırı davranışlar tezat bir şekilde bir bağlam oluşturmuştur.

Destanın birinci dörtlüğünde gazilere ahir zamanın gelmiş olma ihtimali sorulmuştur. Çünkü âşık yaşadığı dönemde insan davranışları ve durumlarında öyle inanılmaz şeylere şahit olmuştur ki bu durum onun zihninde sadece kıyametin gelmesi ile açıklanabilmektedir. Çünkü kıyamet bütün dini, ahlaki ve toplumsal değerlerin alt üst olduğu bir dönemin göstergesidir. Şunu da unutmamak gerekir ki bahsettiğimiz değerleri önemseyen ve topluma bu manada bakan insanlar her dönem kıyamet zamanının gelmiş olduğunu ifade etmişlerdir. Ali Özdemir Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Muhammed'in hadislerinde ahir zamanla ilgili açık bir bilgi mevcut olmadığını, sadece bazı olayların ve alametlerin ahir zamanın yaklaşmakta olduğuna dair işaretler taşıdığını

ifade etmiştir. İnsanların davranışları, tavırları, yaklaşımları, Allah'ın emirlerine olan isyan dereceleri bu zamanın işareti olarak algılanmaktadır (2021: 189-190). Doğru sözün ortadan kalkması, yalanın artması, iyiliğin ortadan kalkıp kötülüğün yaygınlaşması nasıl kıyamet alameti ise âşığa göre büyük ve küçük arasındaki sınırların kalkması ve birbirlerini beğenmemeleri, eylemlerine dikkat etmedikleri halde münafıkların da cenneti istemeleri ve Allah'ın verdiği nimetlere kanaatkârlık edilmeyip nasiplerin beğenilmemesi de onun gözlemlediği alametler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşa bağlı saygı ve sevginin ortadan kalkması, herkesin ameline bakmadan cennet arzularları ve rızkı beğenmeyip daha fazla mal isteme ve dünya hırsı kıyamet alameti olarak ortaya konulmuştur. Bu mısralar 17. yüzyılda insanların davranışlarının bozulduğunu, dini hassasiyetin azaldığını ve maddiyatın öne çıktığını göstermektedir. Bu açıdan ilk dörtlük dini perspektiften bir değerlendirmeyi içermektedir.

İkinci dörtlükte âşık menfaat, namus ve olumsuz kadın rolü bağlamında eleştirilerde bulunur. İlk mısralarda menfaat kavramını kedi ve köpek metaforları üzerinden dile getirmektedir. Köpek uysal ve sahibine bağlı bir hayvan iken kediler insanlara ne zaman zarar vereceği belli olmayan, arzuları peşinde koşan bir hayvandır. Bu manada kendilerinden mevki olarak büyük konumda olan insanlarla gereksiz mücadeleye girişen, menfaat elde etmek amacıyla gezen insan manzarası çizilmiştir. Uğursuz olan bazı insanlar da toplum içindeki namuslu ve vakarlı insanlara musallat olmuşlardır. Namuslu ve vakarlı insanların olumsuz yöne çekilmeye çalışılması toplum içi çatışmaları beraberinde getireceği için büyük tehlike arz etmektedir. Doğru yoldan çıkmış bazı kadın tiplerin kendi erlerini/eşlerini beğenmemesi eleştirilmiştir. Bu dörtlükte namus kavramı ile birlikte aile içindeki kuralları alt üst eden olumsuz kadın tipi ortaya konulmuştur. Türk aile yapısının temelini oluşturan kadın ve anne imajının sarsılması toplum adına daha büyük felaketleri getirecektir. Bu nedenle bu tip, âşığın perspektifinde Türk toplumunun istemediği, beğenmediği ve eleştirdiği bir konumda yer alır. Bu bize Dede Korkut hikâyelerinin giriş bölümünde eşinin sözünü dinlemeyen, ona muhalif olan inatçı ve kural tanımaz; kendisinden aile olarak uzak durulması gereken kadın örneğini anımsatmaktadır. Bağlamdan hareketle dörtlüğün tamamını kadın perspektifinden düşündüğümüzde kadının erkekle mücadele edip sürekli sokaklarda gezmesi, namuslu insanlara musallat olması ve kendi eşlerini beğenmemesi şeklinde yorumlamak mümkündür.

Üçüncü dörtlük bülbül-gül ve pervane-şem'a mazmunlarına ayrılmıştır. Bülbül ve pervane âşığı temsil ederken, gül ve şem'a sevgiliyi temsil etmektedir. Sevgi mevzusunda âşık arayan, sevgili ise talep edilen konumdadır. Toplumsal yargılara uygun olan, âşığın karşıdan bir teklif gelmeden sevgiliye talip olmasıdır. Çünkü sevgili naz, niyaz makamıdır ve kolaylıkla elde edilemez. Oysa burada sevgilinin teklif etmesi ve bülbülün kabulü söz konusudur. Yani toplumdaki sevgi anlayışında talep eden ile edilen arasındaki yön tersine dönmüştür. Bu durum yaşanan dönemde sevginin değerini yitirmesi ve yapmacık sevgilerin varlığı olarak açıklanabilir. Son iki mısra ata binmeye hazırlanan oğlanlara ayrılmıştır. Hayattaki memnuniyetsizlik onlara da sirayet etmiş ve bindikleri kır atı beğenmeyip doru at istemektedirler. Doru atlar daha güçlü ve savaşçıların tercih ettiği bir at çeşididir. Layık olmadıkları bir şeyi isteyen insanlar, yeni at binmeye başlayan oğlan çocuklarının istek ve tavırları ile anlatılmak istenmiştir. Bir işte olgunlaşma belli bir süreyi gerektirmektedir. Bu süreden önce olgunlaştığını iddia eden ve buna göre yeni isteklerde bulunan ham ruhluların kendilerinden beklenen davranışları göstermesinin mümkün olmayacağı anlatılmak istenmektedir.

Kırsal kesimde yaşam bazı zorlukları ve yoksunlukları beraberinde getirmektedir. Buralarda kavalını öttürerek çobanlık yapan insanların tıraş olmak için berber bulması da imkânsızdır. Dolayısıyla ilkel aletlerle tıraş olmak zorunda kalmaktadır. Bu şekilde yaşayan insanlar berber bulunca onları da beğenmemektedir. Sınırlı imkânlarla sahip insanlar yaşadıkları yerden uzaklaşıp belli mahrumiyetleri sona erince içinde buldukları durumun değerini bilmeyip onu eleştirmekte veya burun bükmektedir. Oysa insan daha önce sahip oldukları ile yeni imkânlarını karşılaştırmalı, nerden geldiğini unutup nankörlük etmek yerine şükretmesini bilmelidir. Burada mekânını ve makamını değiştiren insanların kıymet bilmeme ve geçmişini unutma üzerine kurulu davranış bozukluğu göstermesi eleştirilmektedir.

İçinde kötülük barındıranlar bunlardan uzaklaşmadıkça ne yaparsa yapsın içlerindeki ağırlıktan kurtulamazlar. İyi niyetli olmayan bu insanlar fiziksel olarak dertlerine çare arasalar da bulamayacaklardır. Çünkü onların fesatlık olarak adlandırılabilir dertleri kendi iç dünyalarına aittir. Hatta bu kişiler manevi yönden arınmış “sofular” gibi davranış da sergilerler. Dini kimliğe bürünerek âşıkların sanatlarını da küçümsemektedir. Bu dörtlükte sofuluk ve âşıklık geleneğinin birlikte kullanımı Türk toplumunda kimi mutaassıp insanların geleneğin “şeytan işi” şeklinde betimlenmesinden de kaynaklanmaktadır. Âşık burada içi ve dışı birbirine uymayan, “olduğu gibi görünmeyen” bir insan tipini eleştirmekte, hatta onları sofulardan rol çaldıkları için “eşek başlı hırsız” olarak sert biçimde taşlamaktadır.

Altıncı dörtlükte bir şeye talip olan insanın talip olduğu durum karşısında yeterliliğinin olması gerektiği üzerinde durulmuştur. İnsan eğer hastalığa talipse hastalığın devasını araştırıp ortadan kaldıracak yetkinlikte olmalıdır. Aynı şekilde işittiği sözlerden istifade edip yararlanmayı da bilmelidir. Söylenilen sözlerden anlam çıkarabilmek için insanın dil yeterliliğinin olması kaçınılmazdır. Dinlediklerini anlayamayacak durumda olan insanların âşıkların şiirlerinde bahsettikleri manayı kavramaları, sırlara vâkıf olmaları mümkün değildir. Burada insanın sorunlarla baş edebilmesi ve âşıklık geleneğinin sırlarını çözebilmesi için sahip olunması gereken niteliklerden bahsedilmektedir. Oysa bazı insanlar bu özelliklere sahip olmadıkları halde geleneği küçümsemektedirler. Sırlara vâkıf olabilmek, dertlere deva bulabilmek için yolun gereklerini yerine getirmek gerekir.

Yukarıda âşıkların olumlu ve ideal bir insan modeli olarak zikrettikleri yiğit tipinden bahsetmiştik. Âşık Kâtibi yedinci dörtlükte aynı bağlamda yiğit kişiliğinin birkaç özelliğine değinmiştir. Fakat burada yiğit olarak adlandırılan şahsiyetin dini ve manevi özellikleri öne çıkarılmıştır. “Marifet, mağrur olma ve nefis” kavramları düşüncemizi destekleyen ifadelerdir. Marifet tasavvuf kültüründeki şeriat, tarikat ve hakikat ile birlikte dört kapıdan biridir. İnsanın manevî bağlamda olgunlaşması için bu dört kapıdan geçmesi ve her kapının gerekliliğini yerine getirmesi gerekmektedir. Son kapı marifet ise artık insanın olgunlaştığının ve insan-ı kâmil mertebesine yükseldiğinin göstergesidir. Âşık burada bu mertebede “kâmil” niteliği kazanan bir insanın gurur ve kibri olmayacağını ve öncelikle kendi nefisine nasihatlerde bulunması gerektiğini söyler. Kendisini kâmil yerine koyan insanların nasihatleri öncelikle başkalarına vermeleri eleştirilmelerini zorunlu kılmıştır. Hatta ilim talep eden öğrenciler, üstadından değil sağdan soldan öğrendikleri ile üstatlarını ve pirlerini de beğenmemeye başlamışlardır. Oysa tasavvuf kültüründe kâmil mertebesine yükselen insan öncelikle kendi nefisini terbiye etmiş ve kendisine ilahi ilimleri öğreten pirine saygı ve sevgide kusur etmeyecek konumda olmalıdır. Bu dörtlük tekkelerde dini kimliğe uygun yetiştirilmesi gereken insan modelinin yozlaştığını göstermektedir.

Son dörtlük yine ideal insan modeli olan yiğit tipine ayrılmıştır. Burada yiğit değil “er” ifadesi kullanılmıştır. Âşığa göre kalbinde en ufak bir şüphe veya kötü düşünce taşıyan kişi nereleri gezmiş olursa olsun er olarak nitelendirilemez. İçinde kötü düşünceler barındıran kişi, olduğu gibi görünmeyeceği için toplum içinde makbul bir insan olarak kabul edilmez. Âşık kendisini, kişiliğini, sanatını beğenmeyenlerin olacağını; onları da kendi gönlünün beğenmeyeceğini söyler. Aslında âşık “beğenmemek” eylemini kendisine yakıştıramamaktadır. Olumsuz insan tipini beğenme durumunu gönlüne havale etmiştir. Bu durum beğenmeme eyleminin içte kaldığını, dışarıda söz konusu edilmediğini göstermektedir.

2.2. “Eylediler” redifli şiir

İkinci şiir altı dörtlükten oluşmaktadır. 11’li hece vezni ile söylenmiştir. Hitap edilen kitle ve şiirin konusu ilk dörtlükte zikredilmiştir. Şiir toplumsal normlara, dini ilkelere, ahlaka ve değerler sistemine aykırı davranışta bulunan insanlar hakkında söylenmiştir. Âşık bu şiirde nitelikli ve niteliksiz ayrımını çeşitli semboller ile anlatmaktadır.

Kâtibi’nin birinci şiiri toplum beklentilere uygun olmayan insan davranışları üzerine söylenmişti. Oysa bu şiir belli bireyler üzerine değil, toplumun genelini kapsayacak bir söyleme sahiptir. Bunu ilk mısradaki “zamane halkı” ifadesinden çıkarmak mümkündür. Ayrıca değerlendirmelerin ve eleştirilerin dini kavramlar üzerinden

yapıldığı görülür. Yukarıdaki şiirde olduğu gibi âşığın hitap ettiği kitle yine “gaziler”dir. Zamane halkı akıl sır ermeyen işler yapmıştır. Bunlardan birincisi dinin emirlerini içeren ayet ve hadislere iman etmemişlerdir. İman etmek, kabul etme ve yerine getirmeyi gerektirmektedir. Oysa zamane halkı bu dini söylemleri ve ifadeleri kulak ardı ederek boş sözlere kulak vermektedir. Toplumlara çekidüzen veren dini kurallar insanların itibar ettikleri, inandıkları, ilahi kaynaklı bilgiler olduğu için öncelikle yerine getirilmesi icap eder. Oysa bir toplumda insanların bu kurallara uymaması ve kaynağı, nereden geldiği bilinmeyen faydasız sözlere kulak verilmesi yadırganması gereken bir durumdur. Bu şiir, 17. yüzyılda insanların dini hassasiyetinin azaldığını yansıtmaya bakımdan dikkate değer bir eleştiri örneğidir.

İlk dördürlükteki dini içerikli söylemin ikinci dördürlükte “sırr-ı Muhammet, fitne, iman” kelimeleri bağlamında devam ettiğini görmekteyiz. Âşığa göre toplum yaşantısında Hz. Muhammed’in sırrından bir işaret kalmamıştır. Bu sır İslâm’ın emirlerine uygun olarak yaşamaktır. Dini emirlere uyulmadığı için toplumun her tarafında fitne ortaya çıkmıştır. Fitne toplumdaki insanlar arasındaki birliği yıkar ve insanları birbirinden uzaklaştırır. Fitnenin çoğalması da imanın ortadan kalktığının göstergesidir. Âşık İslâm’a uymayan yaşantının fitneyi, fitnenin de imanı ortadan kaldırmasını gösteren bir sıralama ortaya koymuştur. “İman” kelimesini ilk dördürlükteki gibi, fakat farklı bir bağlamda tekrar etmiştir. Son mısra toplumda değerler sisteminin altüst olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü kıymetli olan nesne ile kıymetsizler, insanların nazarında eşit muamele görmektedir. Oysa insan seçici ve ayırt edici olmalıdır. Bilgili, akıllı, geleneklere bağlı, dini kurallara riayet eden insanlarla bunların zıddı olanları söylemleri ve davranışları ile birbirinden ayırmalıdır. Bunu yaptığı sürece olumlu tipler çoğalacak ve olumsuz örnekler azalacaktır.

Dini, siyasi ve sosyal hayatta liyakat sahibi ve nitelikli insana ihtiyaç duyulmaktadır. Adaleti ve doğruluğu tesis etmek ancak layık olanların hak ettiği makama gelmesi ile gerçekleşir. Üçüncü dördürlükte âşık toplumda şeyhlerin niteliğini sorgulamaktadır. Gözünün önünü görmeyen, dirilik emaresi göstermeyen; kısaca insanlara dini önderlik edemeyecek olan kişiler şeyh kimliğine bürünmüş ve insanların karşısına geçmiştir. Aynı durum siyasette de vardır. Tecrübe yoksunu, âşığın deyimi ile “çaylak” insanlar karar verme makamı olan vezirlik rütbesi elde etmişlerdir. Baykuş güç ve makamın sembolüdür. Karar verici insanlar değersiz kişilere gereksiz ve haksız payeler vermişlerdir. Bu durum şiirde “serçenin Anka kuşu gibi değer görmesi” ifadesi ile aktarılmıştır. Zümrüdü Anka kuşunun Kaf Dağı’nda yaşadığına inanılır. Bu kuş ölümsüzlük, olgunluk, hakkaniyet gibi bazı kavramları sembolize etmektedir. Bu ifade ile eşine az rastlanır ve değerli kişilerin sıradan insanlarla aynı kefeyle konulamayacağı anlatılmak istenmiştir.

Dördüncü dördürlüğün ilk mısraları muhabbet ve aşk kavramlarına ayrılmıştır. Muhabbet yani sevgi tohumu ham değil, işlenmiş, uygun bir toprağa atıldığında filizlenip ortaya çıkmaktadır. Oysa insanlar bunu ham yüze ekmişlerdir. Aşk bâdesi de ancak içilirse etkisini gösterir. Bu bâdenin kehriz gibi uygun olmayan yerlere dökülmesi hiçbir fayda vermeyecektir. Bu ifadeler toplumda sevgi ortamının ortadan kalktığını anlatmaktadır. Oysa toplumdaki bireyleri bir araya getirecek, birliği sağlayacak yegâne maya sevgidir. Küheylan hızlı, çevik ve soylu bir attır. İnsanlar katır ve beygir gibi yavaş ve sadece gücünden faydalanan sıradan hayvanlara küheylan muamelesi yapmışlardır. Bu durum değersiz değer vermek, hak etmeyenlerin makam sahibi olmaları anlamında yorumlanabilir.

Beşinci dördürlükte âşık yine dini kavramlar üzerinden bireyleri eleştirmiştir. Öncelikle dini ve tasavvufi kimliğe sahip kişiler zikredilmiştir. Postnişin olan tekke şeyhleridir, gezenler ise dervişlerdir. Dini kimliğe sahip bazı kişiler ayet ve hadislere göre değil, kendi akıllarınca fetva vermektedir. Bazılarının yol göstericiliğini de diğeri bozmaktadır. Burada doğruluğun şahsi fikirlere indirildiği anlatılmak istenmiştir. Fakat en önemlisi tasavvuf ehli olduğunu iddia eden insanların evliya sırlarını, yani ledün ilmi sırlarını ortaya dökmeleridir. Oysa bu sırlar sadece ehline emanet edilmelidir. Âşığın bu satırlarında toplumda gerek tekke mensuplarının gerekse fetva yetkisine sahip makamların yozlaştığını görmek mümkündür.

Son dördürlükte “ahd ü aman ve vâde” kelimeleri kullanılmıştır. Ahd ü aman, söz verme anlamı taşır. Bu söz

verme ruhlar âleminde, Allah'ın ruhlara hitaben sorduğu "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabının cevabı olarak düşünülebilir. Burada yaratıcıya verilen söz neticesinde insana bir ömür verilmiştir. Fakat insan bu ömürde verdiği sözü unutarak yanlışlar yapmış ve âlemin bozulmasına neden olmuştur. Son iki mısradan yine dini kimlik olan "şeyh" ve "dede"ler eleştirilmiştir. Bu şahsiyetler sahip oldukları dini değer ve kurallar gereği haram ve helal konusunda duyarlı olmaları gerekirken tam tersi bunlara dikkat etmeden menfaat sağlama derdindedirler. Burada "dede" kimliğinin kullanımı üzerinde durmak gerekir. Alevi geleneğinde "dede" kavramı din önderi kimliğine sahiptir. Burada şeyhlerle birlikte kullanılarak toplumdaki bütün dini kimliğe sahip insanların yozlaşmış olduğuna dikkat çekilmiştir.

2.3. "Kaldı" redifli şiir

Üçüncü örneğimiz beş dörtlükten oluşmaktadır. 11'li hece vezni ile söylenmiştir. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi yine hitap edilen kitle "gaziler"dir. Şiir "kaldı" ana redifi üzerine kurulmuştur. Bu ifade istenilen bazı eylemlerin gerçekleşmemesi veya ileri bir zamana ertelenmesi anlamı taşımaktadır.

İlk dörtlükte âşık, gazilere dünyanın sonunun geldiğini "cihanın menzili doldu" ifadesi ile anlatmaktadır. Birinci şiirin ilk dörtlüğünde bu durum benzer şekilde "ahir zaman" kavramıyla dile getirilmiştir. Yaşanılan olumsuzluklar ve değerlerin yozlaşması her dönem kıyametin yaklaşması şeklinde yorumlanmaktadır. Kâtibî benzer şekilde dünyanın "acayip bir zamana" kaldığını belirterek bu yargısını pekiştirmektedir. Yaşanılan zamanın "acayip" kelimesi ile yadırganması insan davranışlarının yozlaşması ile ilgilidir. Ona göre bu acayip zamanın insanlarında büyüklere, bilenlere, yol göstericilere itaat etme anlayışı kalmamıştır. Burada "riâyet" kelimesinden sonra "itikât" kelimesi kullanıldığı için bunu din büyüklerine itaat anlamında yorumlamak da mümkündür. İtaat etme, belli davranışlar sergilemeyi gerektirmektedir. İtikât ise inanma anlamına gelmektedir ve bireyin iç dünyası, gönlü ile ilgilidir. Âşığa göre insanlarda hem din büyüklerinin sözünü dinleme hem de inanma olgusu kalmamıştır. Bunlar ortadan kalktığı için kötü düşünme ve şüphe her yeri istila etmiştir. Dini hassasiyetlerin zayıflaması her zaman kıyametin yaklaşmakta olduğu anlayışını beraberinde getirmektedir.

İkinci dörtlük "gerçek er" ifadesi ile başlamaktadır. Burada er, yiğit anlamında değil "eren/ermiş" manalarında kullanılmaktadır. Asıl olması kaydıyla gerçek er olana birçok ihsan nasip olur. Burada gerçekliğe vurgu yapılması sahtesinin çokluğu ile alakalıdır. Âşık dört kapı kırk makamın hak, yani gerçek olduğunu dile getirmiştir. Bu öğretiyi Alevi-Bektaşî düşüncesinde de yer almaktadır. Âşığın Yeniçeri Ocağı'na mensup bir asker olduğunu ve Yeniçerilerde Bektaşîliğin yaygın olduğunu göz önüne aldığımızda bu ifadenin âşığın düşünce dünyasına uygun olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Âşık gerçek er ve dört kapı, kırk makamın üstünlüğünü ikrar etmiştir, fakat yaşadığı toplumda "ehlullah" olarak adlandırdığı Allah dostlarının kıymetinin olmadığını ifade etmektedir. İnsanlar bu tip insanlara hürmet gösterip onların sözlerini dinlemeleri gerekirken aksine fesat şeytana itibar etmektedirler. Dini gerçeklerden ve doğru yolu gösterenlerden uzaklaşmak insanları şeytanlara yaklaştırmıştır. Dolayısıyla bu şekilde düşünen insanlardan her türlü kötülük beklemek olağandır.

Âşık üçüncü dörtlükte kadın düşkünün zamparaların "meydan ehli" olduğunu dile getirmiştir. Meydan ehli ifadesinin toplum içine rahatça çıkma ve değer görme anlamına gelebileceğini düşünmekteyiz. İnsanların derdine deva olan tabipler ise yanlış merhem verdiği için yaralar daha da azmıştır. Bu nedenle onları "yüzü kara" şeklinde betimlemiştir. Onları düzeltecek olan Lokman Hekim'den başkası da değildir. Burada tabip ifadesi ile insanlara faydalı olması gerekenlerin yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadıkları için insanları yanlış yönlendirmeleri nedeniyle onları daha kötü duruma düşürdükleri anlatılmaktadır. Onları doğru yola getirecek olan, hastalıkları gerçekten iyileştirecek olan Lokman Hekim'dir. Lokman Hekim'i, insanlara şifa verme ve onları sıkıntılarından kurtarma bağlamında mutlak yaratıcı ve yardımcı anlamında düşünmek mümkündür.

Dördüncü dörtlük toplumun genel insan tavrı ile alakalıdır. İnsanlar işe yaramayan bir sözün ardı sıra giderler, fakat ağızdan değerli sözler çıkan, insanlara doğru yolu gösteren kâmil insanın yanına gitmezler. Dolayısıyla bu toplumda değerli ve faydalı söz itibardan düşmüş, faydasız laflar değer görür olmuştur. İnsanın kâmil insan olması, çevresine faydalı hale gelecek bilgi ve tecrübe birikimi için uzun bir zamana ve mücadeleye ihtiyaç

vardır. Aynı zamanda dünya hayatında kötülüklerle savaşmak ve insanın kendisini koruması da büyük bir azmi ve mücadeleyi gerektirmektedir. Bu mücadelede olan insan, dünyada değer verilme dahi kıyamet günü kurulan “ulu divan”da mükâfatını alacaktır. Âşık burada insana faydalı sözlerin ve buna sahip insanların yaşadığı dönemde her ne kadar değeri olmasa da zamanı geldiğinde bunların değerinin anlaşılacağını savunmaktadır.

Tasavvufta insanı kötülüklerle sevk eden nefistir. Bu nedenle insanın olgunlaşma mücadelesi öncelikle kendi nefis mücadelesi ile başlamaktadır. Bu nedenle Kâtibî insanın nefisini öldürmesinin çok zor olduğunu belirtmiştir. Ardından erlik/yiğitlik üzerine özlü söz söylemiştir. İnsanın koymadığı bir şeyi kaldırmasının yiğitlikle bağdaşamayacağını belirtmiştir. Bu ifade ile insanın kendisini ilgilendirmeyen şeylerle uğraşmaması gerektiğini ifade etmeye çalışmış olabilir. Devamında değerler sisteminden uzaklaşmış bu topluma hakkı/doğruyu bildirmenin imkânsız hale geldiği, onları ancak kıyamete yakın gelip insanlara adaletle hükmedecek olan Mehdi'nin hakkı öğretebileceği söz konusu edilmiştir. Mehdi haricinde zamane halkına yol gösteren birinin bulunamayacağı ifadesi âşığın toplumu adına ne kadar ümitsiz olduğunu göstermektedir. Mehdi inancı, adaletin kalmadığı, toplumsal düzensizliklerin arttığı dönemlerde insanların geleceğe ümit bağlamaları ve kıyametten önce tüm olumsuzlukların giderileceği bağlamında toplumlara moral kaynağı olmaktadır. Türk toplumunda bu inanışın oldukça yaygın olduğu görülmektedir.

Sonuç

Dini, ahlaki ve kültürel değerleri benimseyen ve bunların savunuculuğunu yapan âşıklar, ideal bir toplum tasavvur etmişlerdir. Bu nedenle toplumsal kurallara ve kabullere aykırı davranışları sert bir dille eleştirmekten geri durmamışlardır. Genellikle aşk konuları ile ilgili şiirler söyleyen Kâtibî'nin incelediğimiz üç destanında 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda insan eylemlerinin ve düşüncelerinin siyasi, dini ve kültürel değerler bağlamında eleştirildiği görülmektedir. Bu manada âşık, yaşadığı dönemde toplumun genel durumunu başarıyla yansıtmıştır.

Kâtibî'nin taşlama türündeki ilk şiiri “beğenmez” redifi ile oluşturulmuştur. Bu şiirde insan davranışlarındaki bozukluklar âşığa ahir zamanı hatırlatmaktadır. Kanaat ortadan kalkmış, herkes kendisini Cennet'e layık görmektedir. Uğursuzların namuslulara musallat olması ve kötü yollu kadınların erlerini beğenmemesi namus kavramını ayaklar altına almıştır. Sevgide arayan-aranılan dengesi bozulmuş ve olgunlaşmaya engel olan bir acelecilik türemiştir. Mekânını ve makamını değiştiren insanlar geçmişi unutup elindekilerin değerini kavrayamamıştır. Sofuluk taslayanlar âşıkların şiirlerini beğenmemekte ve olduğu gibi görünmeyen insanlara rastlanmaktadır. Sırlara vâkıf olmak ve dertlere deva bulabilmek için yolun gereklerini yerine getirmek gerekmektedir, fakat bu manada bir talibe rastlamak oldukça güçtür. Marifet mertebesinde olan kişiler önce kendisine nasihat etmeli ve pirlerine saygı göstermelidir. İçinde şüphesi ve kötü düşüncesi olan kişi er kişi olmaya layık değildir. Genel hatları ile burada ifade edilenler gerek sosyal hayatta, gerekse dini hayatta bazı kavramların yozlaştığını göstermektedir. Namus, kanaat, olgunlaşma, marifet, er kişi bu kavramlardan bazılarıdır.

İkinci örnek “eylediler” redifi ile oluşturulmuştur. Bu şiir dini hayatla ilgilidir. Dini hassasiyetin azalması, ayet ve hadislere göre amel edilmemesi, peygamber öğütlerinin ortadan kalkması, şeyhlik ve vezirlik gibi söz söyleme ve hüküm verme makamlarına liyakatsiz kişilerin gelmesi, hak etmeyene değer verilmesi, şeyhler, dervişler ve fetva yetkisine sahip kişilerin yoldan çıkması, ruhlar âleminde verilen sözün unutulup helal ve haramın önemsenmemesi üzerinde durulmuştur. Bu şiirde helal haram, dini emirlere uygun davranış sergileme, şeyh ve dervişlerin durumları, Hakk'a verilen sözlerin unutulması ana mevzulardır.

Üçüncü örnek “kaldı” redifi üzerine kurulmuştur. Kıyametin yaklaşmakta olması, büyüklere riayet ve itikatın kalmaması, şüphe ve olumsuz düşüncelerin artması, Allah dostlarına kıymet verilmemesi, şeytana hürmet edilmesi, dört kapı ve kırk makamın hak olduğunun bilinmemesi, kadın düşkünlerinin değer görmemesi, makam ve mevki sahiplerinin insanların dertlerine çare bulmamaları, kâmil insanların sözlerinin dinlenmemesi,

doğruluk ve iyiliğin değerinin âhirete kalması, nefis terbiyesi ve insanları doğru yola sadece Mehdi'nin getirebilecek olması üzerinde durulmuştur. Kıyamet, riayet ve itikat, Allah dostları, kâmil insan, nefis terbiyesi, ahiret ve Mehdi gibi kavramlar ana mevzular olarak ortaya konmuştur.

Örneklerin hepsinde “gazilere” hitap edilmesi âşığın kimliği ve icra bağlamı ile ilgili bilgi vermektedir. Her üç şiirde ağırlıkları değişmekle birlikte dini kavram ve şahsiyetler ekseninde insan davranışları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu durum Kâtibî'nin Bektaşî düşüncesine mensup olması ve bu konudaki samimiyeti ile açıklanabilir. Din ve inançlar ortaya koyduğu kurallarla insanları belli şekilde davranmaya zorlayacağı için toplumda düzen sağlamada önemli bir konuma sahiptir. Bunun yanında toplumda yaşayan sıradan insanların davranış değişiklikleri de ortaya konulmuştur. Bütün bu olumsuzluklar âşığa kıyametin yaklaşmakta olduğu ve Mehdi'nin geleceğini düşündürmektedir. Âşık bütün bu olumsuz tipleri ortaya koyarak aslında hayalindeki ideal insan sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Kâtibî'ye göre Türk toplumunun geleceği ve mutluluğu ancak bireylerin dini, ahlaki ve sosyal alanlarda olumlu davranışlar sergilemeleri ile mümkündür.

İncelenen Şiirler

BEĞENMEZ

Acep âhir zaman oldu gaziler
Büyük küçük birbirini beğenmez
Her mümin, münafık cennet arzular
Tanrı nasip etiğini beğenmez

Kediler köpekler ile savaşır
Emcik deyü çarşı çarşı dolaşır
Nekbetlisi ehl-i ırza ulaşır
Oruspular kendi erin beğenmez

Teklif ister bülbül güle ko(n)mağa
Pervâneler düşüp şem'a yanmağa
Oğlancıklar iştahından binmeğe
Doru ister atın kırın beğenmez

Babası anası koyun güttüren
Dağ başında kavalını öttüren
Kazma ile başın tıraş ettiren
Âhirkâr ayak berberin beğenmez

Ot kökü balta sapının eğrisi
Yine gitmez yüreğinin ağrısı

Sofuluk satar başı eşek uğrusu
 Âşıkların aşk eserin beğenmez

Tâlip olmaz derde devâ bilmeyen
 Her bir sözden birer hisse almayan
 Petrepetin Türkçesini bilmeyen
 Âşıkların gizli sırrın beğenmez

Mârifette kâmil olan yiğitler
 Mağrur olmaz, kendi nefsin öğütler
 El içinde bilip gören şagirtler
 Üstâdını dahi pîrin beğenmez

Er olmaz kalbinde tutan gümanı
 İsterse dolaşsın Hind ü Yemen'i
 Der Kâtibî bizi beğenmeyeni
 Deli gönül beğen derim beğenmez
 (Öztelli, 1976: 581)

ANKAYI KUŞ EYLEDİLER
 Hey gaziler şimdi zamane halkı
 Her biri bir türlü iş eylediler
 Âyete hadîse iman etmeyip
 Beyhûde sözleri gûş eylediler

Sırr-ı Muhammed' den kalmadı eser
 Âlem fitne ile doldu serteser
 Yitmiş ile iman oldu beraber
 Kılı ibrişime koş eylediler

Kör ölü şeyh oldu, çıktı huzura
 Çaylak vezir oldu, geçti mühüre
 Çok virane verdi baykuş sefile
 Serçeyi bir anka kuş eylediler

Muhabbet tohumun ham yüze ekip
 Aşkın bâdesini kehrize döküp
 Katırı, beygiri tavlaya çekip
 Sarı güheylana eş eylediler

Kimisi postnişin, kimisi gezer
 Kimi kendi aklınca fetva yazar
 Kimi yol gösterir, kimisi bozar
 Evliyanın sırrın fâş eylediler

Kâtibî'm der ahd u aman vâdeler
 Âlem bozuldu da döndü caddeler
 Haram-hor demeyip şeyhler, dedeler
 Eline geçeni nûş eylediler
 (Öztelli, 1976: 580)

FESAT ŞEYTANA KALDI
 Gaziler cihanın menzili doldu
 Dünya bir acayip zamana kaldı
 İnsandan riâyet, itikat gitti
 Heman bir zânîle gümana kaldı

Gerçek er olmanın ihsanı çoktur
 Bildim ki dört kapı kırk makam haktır
 Ehlullah olanın kıymeti yoktur
 Şimdi hürmet, fesat Şeytan'a kaldı

Meydan ehli oldu hep zamparalar
 Ben tabibim derler yüzü karalar
 Yanlış melhem çaldı azdı yaralar
 Şimdi her bir tabib Lokman'a kaldı

Ardına düşerler bir kuru kalın
Yanına varmazlar ehl-i kemâlin
İnsanın ettiği cenk ü cidâlin
Hemen de bir ulu divâna kaldı

Kâtibî'ym pek güçtür nefs öldürmek
Erlik değil koymadığı kaldırmak
Zemana halkına hakkı bildirmek
Mehdî gibi âdil bir hana kaldı

(Öztelli, 1976: 582)

Kaynaklar

- Akman, E. (2018). "Türk Halk Hikâyelerinde Tevrat Kaynaklı Motifler." 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Türk Halk Edebiyatı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. ss: 17-26.
- Arı, B. (2015). "Âşık Şiirinde Toplumsal Eleştiri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal BilimlerEnstitüsü Dergisi*, 12 (32): 262- 284.
- Artun, E. (2011). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Boratav, P. N. (2017). *Folklor ve Edebiyat I*, Ankara, Bilgesu Yayınları.
- Çıblak Coşkun, N. (2008). *Âşık Şiirinde Taşlamalar*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, S. (2022). "Halkbilimsel Metaetik Kuram ile Kazak Abdal Taşlamalarında Kültürel Ergonomi Çerçevesinde Etik Kodlar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, ss. 37, 143-168.
- Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk Şiirinde Türler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.s
- Ergun, S. (1933). *XVII'nci Saz Şairlerinden Kâtibî*, İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- Esen, A. Ş. (1999). *Anadolu Destanları*, (Haz. P. Naili Boratav ve Fuat Özdemir), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güney, E. C. (1971). *Folklor ve Halk Edebiyatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Köprülü, M. F. (2004). *Saz Şairleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kurt, B. (2019). "Türk Saz Şiirinde Taşlamalar ve Âşık Hanifi Ünver'in Taşlamalı Şiirleri", *Turkish Studies*, V. 14, S. 2, 701-714.
- Onay, A. T. (1996). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, (Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, C. (2015). "Âşık Edebiyatında İdeal İnsan Tasavvuru Olarak Yiğit Tipi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, 292-300.
- Özdemir, C. (2020). "Âşık Edebiyatında Muhannet Tipi", *Turkologia-Türkoloji*, S. 100, 61-81.
- Öztelli, C. (1976). *Uyan Padişahım*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Umagan, S. (2002). "Hikmet ve Hiciv Şairi Olarak Seyrânî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 153-169.

Hakem Deęerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.